

13.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ¹

Τὸ βασικὸν ἐρώτημα εἰς τὸ ὁποῖον θὰ προσπαθήσῃ νὰ δώσῃ ἀπάντησιν ἡ παροῦσα ὀμιλία εἶναι: τί πρέπει νὰ θεωρηθῇ εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν καὶ ἐπιστήμην ὡς κληρονομία τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος;

“Ὅσον ἀφορᾷ πρῶτον εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἡ ὀμιλία θὰ προσπαθήσῃ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ μόνιμος κληρονομία συνίσταται εἰς τὴν παραδοχὴν καὶ περαιτέρω ἐξέλιξιν τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν τῶν Ἑλλήνων ἐκ μέρους τῆς νεωτέρας καὶ συγχρόνου φιλοσοφίας.

“Ἄν τὸ ἔργον τῆς φιλοσοφίας ἔγκειται εἰς τοῦτο: νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀπλοϊκὴν παράστασιν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου μὲ μίαν ὅσον τὸ δυνατὸν λογικῶς καὶ μεταρυσικῶς θεμελιωμένην εἰκόνα περὶ τοῦ κόσμου, ἢ, ἂν ἡ φιλοσοφία εἶναι μία συστηματικὴ σειρὰ σκέψεων περὶ τοῦ ἀληθινοῦ εἶναι, τότε ἡ ἀρχὴ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας συμπίπτει μὲ τὴν ἀρχὴν πάσης φιλοσοφίας. Διότι ἐδῶ, δηλαδὴ εἰς τὴν προσωκρατικὴν φιλοσοφίαν, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν ἐπροχώρησεν ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται εἰς ὅ,τι εἶναι. Κυρίως πρόκειται ἐδῶ περὶ ἐνὸς ἀληθινοῦ ἄλματος τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι τὸ πνεῦμα ζητεῖ νὰ συλλάβῃ λογικῶς τὴν ἀρχὴν ὄλων τῶν φαινομένων. Ἡ ἐνότης ὄλων τῶν φαινομένων, δηλαδὴ ἡ μία ἀρχὴ τῆς ἀπείρου ποικιλίας τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ πρώτη μεγάλη ἐννοια — σκέψις τῆς προσωκρατικῆς φιλοσο-

---

1. Ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη ἐγινε εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις συνέδριον τῆς «Fondation européenne de la culture» τὴν 13ην Μαΐου 1964.

φίας. "Όχι ποῦ ἔγκειται ἡ ἐνότης αὐτή, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι γενικῶς ζητεῖται ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἡ ἐνότης αὕτη, τοῦτο δίδει εἰς τὴν προσωκρατικὴν φιλοσοφίαν τὸν τίτλον δικαίου διὰ νὰ θεωρῆται αὐτὴ ὡς ἡ ἀρχὴ πάσης φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων εἶχε συνείδησιν τοῦ γεγονότος τούτου, ὅταν ἐχαρακτήριζε τὴν προσωκρατικὴν φιλοσοφίαν ὡς «γυγαντομαχίαν περὶ τῆς οὐσίας».

Κατὰ τὴν διαλεκτικὴν πρόοδον τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ἀπὸ τὴν μίαν ἀρχὴν εἰς τὴν ἄλλην, ἀπὸ τὸ πλαστικὸν ὄντοσ τοῦ Θαλῆ εἰς τὸ ἀφηρημένον ἄπειρον τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ἀπὸ τὸν αἰωνίως κινούμενον Λόγον τοῦ Ἱπρακλείτου πρὸς τὸ αἰωνίως ἀκίνητον εἶναι τοῦ Παρμενίδου, ἀπὸ τοὺς ὄντολογικῶς νοσημένους ἀριθμοὺς τῶν Πυθαγορείων διὰ μέσου τῶν ἀνάρχων ἀτόμων τοῦ Δημοκρίτου πρὸς τὸν νοῦν τοῦ Ἀναξαγόρου, τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀνοίγει τὸν δρόμον πρὸς μίαν νοητικὴν διάστασιν, πρὸς μίαν πνευματικὴν προοπτικὴν, ἐντὸς τῆς ὁποίας κινούμεθα ἀκόμη σήμερον ὅλοι, παρὰ πᾶσαν μεταβολήν, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ἡ προοπτικὴ αὐτὴ ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην.

Ἡ κοσμολογικὴ ἰδέα εἶναι ἐκεῖνη, ἡ ὁποία σιφυρηλατεῖται κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἀναπτύσσεται διὰ μέσου τῶν προσωκρατικῶν συστημάτων. Τρεῖς ἔννοιαι ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον αὐτῆς τῆς ἰδέας, ἡ ἔννοια τῆς ὕλης, ἡ ἔννοια τῆς τάξεως καὶ ἡ ἔννοια τῆς γενέσεως τῶν ὄντων. Διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν βασικῶν τούτων ἰδεῶν οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι ἐμφανίζονται εἰς ἡμᾶς ἀκόμη σήμερον ὡς οἱ ἀληθινοὶ οἰκοδόμοι τοῦ κόσμου διὰ τῆς καθαρᾶς σκέψεως. Ὁ λόγος τοῦ Nietzsche ὅτι οἱ Ἕλληνες, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους λαοὺς οἱ ὁποῖοι εἶχαν τοὺς ἄγλους καὶ τοὺς προφήτας των, ἔχουν νὰ παρουσιάσουν τοὺς φιλοσόφους των, ἰσχύει διὰ τοὺς προσωκρατικούς.

Τὸ παράδοξον ὅμως ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγῶνος τούτου τοῦ πνεύματος περὶ τοῦ εἶναι δέν ἦτο μόνον τὸ ζητούμενον, δέν ἦτο δηλαδὴ τὸ εἶναι, ἀλλὰ ἦτο καὶ κάτι ἄλλο,

τὸ ὁποῖον δὲν ἐζητεῖτο ἀκόμη, δηλαδή ἡ αὐτοσυνειδησία τοῦ πνεύματος περὶ τοῦ ἰδικοῦ του εἶναι Ἡ στροφή τῆς σκέψεως πρὸς τὸν ἑαυτόν της, ἔπειτα ἀπὸ μερικάς προπετεῖς καὶ ἀπέλπιδας ἀποπείρας τῆς σοφιστικῆς, λαμβάνει σάρκα καὶ ὄστᾶ τελικῶς εἰς τρεῖς μορφάς, εἰς τὸν Σωκράτη, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Ὅ,τι θὰ γίνῃ τώρα εἰς τὰς Ἀθήνας εἰς μίαν περίοδον περίπου ἑκατὸν ἑτῶν, συσπύρει μὲ τὴν αὐτοανακάλυψιν τοῦ πνεύματος, τοῦ Λόγου. Ἡ πρώτη μεγάλη σκέψις τοῦ ἑλληνικοῦ νοῦ ἦτο τὸ εἶναι, ἡ δευτέρα μεγάλη σκέψις τῶν Ἑλλήνων ἦτο ὁ ἴδιος ὁ νοῦς. Τόση μεγάλη εὐτυχία εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος δὲν ὑπῆρξε ποτέ. Ὁ καλλίτερος διδάσκαλος — διότι ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο τίποτε ἄλλο παρὰ διδάσκαλος — εἶχε τὴν μεγάλην τύχην νὰ ἔχῃ τὸν καλλίτερον μαθητὴν, δηλαδή τὸν Πλάτωνα, καὶ αὐτὸς πάλιν εἶχε τὴν μεγάλην τύχην νὰ ἔχῃ τὸν καλλίτερον μαθητὴν, δηλαδή τὸν Ἀριστοτέλη. Ὁ περισσότερο εὐνοημένος ἀπὸ τὴν τύχην ἦτο ὁ Πλάτων, διότι αὐτὸς εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἔχῃ τὸν καλλίτερον διδάσκαλον καὶ συγχρόνως τὸν καλλίτερον μαθητὴν. Ἡ ἔννοια τοῦ Λόγου, ὁ ἑλληνικὸς Νοῦς, πανηγυρίζει τώρα ἐδῶ τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν αὐτάρκειάν του.

Τὸ μέγα πρόβλημα, τὸ ὁποῖον τὸ πρῶτον θέτει ὁ Σωκράτης, εἶναι τώρα ὄχι μόνον τὸ πρόβλημα τοῦ εἶναι τῶν ὄντων, ὄχι ἡ ἀρχὴ τοῦ εἶναι, ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς σκέψεως, ἡ ἀρχὴ τοῦ νοεῖν. Ὁ Σωκράτης θὰ δώσῃ τώρα ὀλόκληρον τὴν ζωὴν του διὰ νὰ δείξῃ πῶς ἡ νόησις ἀνακαλύπτει τὸν ἑαυτόν της εἰς τὸν διάλογον. Αὕτῃ εἶναι ἡ μεγαλειώδης συμβολὴ τοῦ Σωκράτους. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ σωκρατικοῦ διαλόγου εἶναι ἡ ἔννοια. Ἡ ἀνθρωπίνη νόησις — τοῦτο εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διαπιστώνει τώρα ὁ Σωκράτης — δὲν δύναται νὰ ἐκφράσῃ τίποτε δίχως τὴν ἔννοιαν. Ἡ ἔννοια εἶναι τὸ σταθερὸν πνευματικὸν ἀγαθὸν τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὑφείλει ἡ φιλοσοφία εἰς τὸν Σωκράτη. Μὲ τὸν ἀγῶνα του ἐναντίον τῆς σοφιστικῆς, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἐθεώρει

τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν γνῶσιν ὡς πράγματα ἀδύνατα, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως ἐπέμενε κατὰ τρόπον σκληροτράχηλον νὰ προσφέρει ἢ ἰδία γνῶσιν καὶ μάθησιν, ἔδειξεν ὁ Σωκράτης τὴν τραγικὴν ἀντινομίαν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐμπλακῆ ἢ σοφιστικῆ. Ἐν δὲ τὴν σοφιστικὴν ἢ ἀντίφρασιν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων γνῶμῶν ἦτο ἡ ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἀντικειμενικὴ γνῶσις ἦτο ἀδύνατος, διὰ τὸν Σωκράτη ἢ δημοφιλῆ, ἡ ὁποία προκύπτει βαθμιαίως ἀπὸ τὴν ἀντίφρασιν τῶν γνῶμῶν, ἦτο ἡ ἀπόδειξις ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι δυνατὴ. Ἄλλωστε ἤδη τὸ γεγονός ὅτι οἱ σοφισταὶ ἦσαν πεπεισμένοι ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον αὐτοὶ ἐδίδασκον, τοῦτο ἦτο ἀληθές, ἐπικυρώνει τὴν σοκρατικὴν ἀποψιν περὶ τῆς δυνατότητος τῆς γνώσεως. Ἀπὸ τὸν σκληρὸν αὐτὸν ἀγῶνα τοῦ Σωκράτους ἐναντίον τῆς σοφιστικῆς ἦλθε λοιπὸν εἰς φῶς ἡ ἔννοια, δηλαδὴ τὸ πνευματικὸν ὄργανον, διὰ τοῦ ὁποίου ἔκτοτε ἐργάζονται ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη. Ἡ ἔννοια εἶναι τὸ πρῶτον μεγάλο βῆμα τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Μέσα εἰς τὴν ἔννοιαν καὶ μὲ αὐτὴν ἀναιροῦνται αἱ διάφοροι γνῶμαι, μόνον ὡς πρὸς αὐτὴν εἰμεθα σύμφωνοι ὅλοι, διότι μόνον αὐτὴ ἀποτελεῖ μορφοῦν ἀντικειμενικῆς ἀληθείας.

Τὰ ἴδια τὰ πράγματα, τὰς καταστάσεις καὶ τὰς σχέσεις των, τὸ πνεῦμα δὲν δύναται ποτὲ ἀπ' εὐθείας νὰ τὰ ἐγγίση, ἐπειδὴ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν σφραῖραν του. Τοῦτο εἶναι τὸ ὁποῖον πρῶτον διέγνωσε ὁ Πλάτων καὶ καθώρισε. Καὶ ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν ἐπροχώρησε ὁ Πλάτων, δίχως νὰ καταργήσῃ τὴν ἔννοιαν, εἰς τὸ πνευματικὸν ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος ὠνόμασε ἰδέαν. Ἡ ἰδέα διαφέρει ἀπὸ τὴν ἔννοιαν κατὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι ἀπόλυτος καὶ ἀκίνητος, ἐνῶ ἡ ἔννοια, παρὰ τὴν ἀντικειμενικότητά της, εἶναι κινητὴ καὶ διὰ τοῦτο σχετικῆ. Ἡ ἔννοια εἶναι κινητὴ, ἐπειδὴ τὸ περιεχόμενον τῆς ἰδέας εἶναι ἑσαεὶ τὸ αὐτὸ καὶ συνεπῶς σταθερόν. Τὸ κοινὸν μεταξὺ ἔννοιας καὶ ἰδέας εἶναι ὅτι δὲν εἶναι πράγματα, ἀλλὰ ὑπεραισθητά, δηλαδὴ προσετὰ μόνον εἰς τὸ πνεῦμα. Συγχρόνως ἡ ἔννοια εἶναι τὸ λογικὸν μέσον διὰ νὰ

ὀρίσωμεν καὶ νὰ ἐκφράσωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς ἰδέας. Διὰ τοῦτο ἡ ἔννοια καὶ ἡ ἰδέα ἀποτελοῦν τὰ δύο κέντρα τῆς πλατωνικῆς λογικῆς καὶ διαλεκτικῆς.

Τὸ ἐρώτημα εἶναι τώρα, πῶς ἔφθασε ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἰδέαν καὶ πῶς ἐννοοῦσε ὁ ἴδιος τὴν ἰδέαν; Ἐν πάσῃ συντομίᾳ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, τόσον εἰς τὸν ἐξωτερικόν, αἰσθητὸν ὄσον καὶ εἰς τὸν ἐσωτερικόν, ψυχικόν κόσμον ἐπικρατεῖ πλήρης σχετικότης. Εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς κόσμους, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὑπάρχουν μόνον φαινόμενα καὶ καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι συνεχῶς μεταβάλλονται. Εἰς τοὺς κόσμους αὐτοὺς δὲν ὑπάρχει τίποτε περὶ τοῦ ὁποίου νὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν: ἐστὶ. Τὸ ἐστὶ ἐδῶ δὲν ἔχει καμμίαν θέσιν. Ἐδῶ ἰσχύει μόνον τὸ γίνεσθαι. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ κόσμος αὐτὸς τῶν φαινομένων ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα ἀθροισμα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τυχαίων σχέσεων καὶ μεταβολῶν. Διὰ νὰ ἔχωμεν λοιπὸν τὴν δυνατότητα νὰ φθάσωμεν ἔστω καὶ εἰς σχετικὴν γνῶσιν τοῦ κόσμου, πρέπει νὰ προῦποθέσωμεν δύο πράγματα: Πρῶτον κάτι σταθερόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ δύναται νὰ στηριχθῇ τὸ πνεῦμα, καὶ δεύτερον πρέπει νὰ προῦποθέσωμεν ὅτι ὁ κόσμος αὐτὸς ὁ συνεχῶς μεταβαλλόμενος ἔχει μίαν σχέσιν πρὸς ἐκεῖνο τὸ σταθερόν.

Τὴν σχέσιν αὐτὴν ὁ Πλάτων ἐκφράζει κατὰ ἓνα μεταφυσικὸν καὶ κατὰ ἓνα λογικὸν τρόπον. Ὁ μεταφυσικὸς τρόπος λέγει ὅτι ὁ μεταβαλλόμενος αὐτὸς κόσμος εἶναι εἰκὼν ἐνὸς ἄλλου σταθεροῦ κόσμου. Καὶ ὁ σταθερὸς αὐτὸς κόσμος εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν. Ὁ λογικὸς τρόπος λέγει ὅτι πρέπει, στηριζόμενοι εἰς τὰς ἰδέας, νὰ ἀναπτύξωμεν σύστημα ἐννοιῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ σύστημα κρίσεων, διὰ τοῦ ὁποίου νὰ ἐξηγήσωμεν τὰ φαινόμενα. Ὁ νοῦς, λέγει ὁ Πλάτων, πρέπει νὰ σώσῃ τὰ φαινόμενα, δηλαδὴ νὰ τὰ ἐξηγήσῃ λογικῶς. Διὰ νὰ σωθοῦν ὅμως τὰ φαινόμενα λογικῶς, πρέπει νὰ προῦποθέσωμεν ἰδέας καὶ ἔπειτα νὰ διαφοροποιήσωμεν λογικῶς τὰς ἰδέας ἐν σχέσει πρὸς τὰ φαινόμενα, ἔτσι ὥστε νὰ σχηματίσωμεν ἓνα σύστημα κρίσεων. Ἐδῶ ἔγκειται τὸ κεντρικόν

πρόβλημα τῆς πλατωνικῆς λογικῆς καὶ τῆς πλατωνικῆς μεθοδικῆς.

Πῶς εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ γνωρίσωμεν διὰ τῶν ιδεῶν τὴν πραγματικότητα, ἐφ' ὅσον ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἡ πραγματικότης αὐτὴ εἶναι ἓνα ἀκατάπαυστον γίνεσθαι καὶ ἐφ' ὅσον ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος αἱ ιδέαι εἶναι πάντοτε σταθεραὶ καὶ ἄκαμπτοι; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὁ Πλάτων ἀπαντᾷ μὲ τὸν ἀκόλουθον τρόπον. Ἡ γνῶσις τοῦ κόσμου θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἂν δὲν εἶχαμεν τὴν δυνατότητα νὰ θέσωμεν τὰς ιδέας εἰς σχέσιν πρὸς ἀλλήλας, ἂν δὲν ἠδυνάμεθα νὰ θέσωμεν τὸ νόημα τῆς μιᾶς ιδέας εἰς σχέσιν πρὸς τὸ νόημα τῆς ἄλλης. ἼΙ νόησις ὅμως, λέγει ὁ Πλάτων, συνίσταται εἰς τὴν δημιουργίαν λογικῶν σχέσεων. Ἐάν λοιπὸν δὲν δύναμαι νὰ προχωρήσω ἀπὸ τὸ νόημα τῆς μιᾶς ιδέας εἰς τὸ νόημα τῆς ἄλλης, ἂν π.χ. δὲν δύναμαι ἀπὸ τὸ νόημα τῆς ιδέας τῆς ἐνότητος νὰ προχωρήσω εἰς τὸ νόημα τῆς ιδέας τῆς πολλαπλότητος, ἢ νὰ μεταβῶ ἀπὸ τὸ νόημα τῆς ιδέας τῆς ταυτότητος εἰς τὸ νόημα τῆς ιδέας τῆς ἑτερότητος, τότε δὲν δύναμαι ποτὲ νὰ φθάσω εἰς μίαν ἔστω καὶ σχετικὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων, διότι, ἐφ' ὅσον αἱ ιδέαι μένουσιν λογικῶς ἄκαμπτοι, δὲν διαθέτω κανένα ἄλλο μέσον διὰ νὰ γνωρίσω αὐτὸν τὸν μεταβαλλόμενον κόσμον.

Βασικὴ ἀρχὴ τοῦ Πλάτωνος εἶναι ὅτι σκεπτόμεθα πάντοτε διὰ τῶν ιδεῶν, καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν δυνάμεθα ποτὲ νὰ ἐγγίσωμεν ἀπ' εὐθείας διὰ τοῦ πνεύματός μας τὰ πράγματα. Ὅ,τι ὅμως εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ πράξωμεν, εἶναι νὰ φέρωμεν τὰς ιδέας εἰς σχέσιν πρὸς ἀλλήλας, δίχως ὅμως κατὰ τὴν σχέσιν αὐτὴν νὰ χάσουν αἱ ιδέαι τὸ ἀρχικόν των νόημα, τὴν ἀρχικὴν λογικὴν των σημασίαν. Ἄφ' ἑαυτῶν αἱ ιδέαι δὲν δύνανται νὰ ἔλθουν εἰς σχέσιν ἢ μίαν πρὸς τὴν ἄλλην, διότι τὸ νόημά των λογικῶς ἀναφέρεται μόνον εἰς ἑαυτό. Εἶναι λοιπὸν μόνον ἡ νόησις ἐκείνη, ἡ ὁποία συνδέει τὴν μίαν ιδέαν μὲ τὴν ἄλλην καὶ τοῦτο συμβαίνει ἀκριβῶς τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ νόησις, στηριζομένη ἀκριβῶς εἰς ιδέας, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα, ἢ νὰ τὴν

σώση λογικῶς. Μεταξὺ τῶν ιδεῶν αὐτῶν καθ' ἑαυτὰς δὲν ὑπάρχει καμμία διαλεκτικὴ κίνησις καθὼς ἐπίσης καὶ καμμία κοινωνία. Ἐφ' ὅσον ὁμως χρησιμοποιοῦ τὰς ιδέας διὰ νὰ ἐξηγήσω τὴν πραγματικότητα, εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ θέσω τὴν μίαν εἰς σχέσιν μὲ τὴν ἄλλην, δηλαδή ὁ νοῦς πρέπει νὰ θέσῃ τὰς ιδέας εἰς διαλεκτικὴν κίνησιν. Τὴν διαλεκτικὴν αὐτὴν σχέσιν καὶ κοινωνίαν τῶν ιδεῶν ἐχαρακτήρισεν ὁ Πλάτων ὡς τὸ «ἀθάνατον καὶ ἀγήρω πάθος ἐν ἐμοί». Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ οὐσία τοῦ Λόγου. Ἐντεῦθεν προκύπτει ὅτι ἡ πλατωνικὴ Διαλεκτικὴ ἔχει περισσότερον λογικὸν παρὰ ὄντολογικὸν χαρακτήρα. Καὶ τοῦτο ἔχει μεγάλην σημασίαν ὅταν πρόκειται νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν μόνιμον συμβολὴν τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ συμβολὴ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Πλάτων ἐθεμελίωσε ἕσαεὶ τί εἶναι γνῶσις καὶ ἐπιστήμη καὶ συγχρόνως τί ἐπιδιώκομεν μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τί κατορθώνομεν μὲ αὐτήν. Ὁ Πλάτων ἔδειξε ὅτι ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲν συνίστανται εἰς μίαν ἀπεικόνισιν τῆς πραγματικότητος. Εἰς τὸν «Θεαίτητον» ἀνεσκεύασε ἐκ βάθρων τὴν θεωρίαν τῆς ἀπεικονίσεως τῆς πραγματικότητος. Ἀκόμη καὶ ἂν εἶχομεν τὰς εἰκόνας τῶν πραγμάτων εἰς τὸν νοῦν μας, δὲν θὰ εἶχαμεν δι' αὐτοῦ γνῶσιν, διότι θὰ ἔμενε τὸ πρόβλημα, νὰ γνωρίσωμεν τὰς εἰκόνας. Ἡ γνῶσις ὁμως εἶναι κάτι ἄλλως διάφορον ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀπὸ τὰ πράγματα, συνίσταται δηλαδή εἰς μίαν σειρὰν νοημάτων, κρίσεων περὶ τῆς πραγματικότητος. Ὑπάρχουν λοιπὸν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, δηλαδή εἰς τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων, τὰ πράγματα, τὰ ὄντα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἰς τὸ πνεῦμα μας οἱ λόγοι, αἱ κρίσεις περὶ τῶν πραγμάτων. Αἱ κρίσεις εἶναι δυνατὸν μόνον τότε νὰ σώσουν τὰ πράγματα, τὰ φαινόμενα, δηλαδή νὰ τὰ σώσουν λογικῶς, ἐφ' ὅσον ἀνταποκρίνονται εἰς αὐτά. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται τὸ μυστικὸν πάσης γνώσεως.

Ἡ λογικὴ σειρὰ τῶν κρίσεων, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς

τὰς ἰδέας, ἀποτελεῖ εἰς τὴν οὐσίαν μόνον ἓνα λογικὸν σχέδιον, μίαν λογικὴν σχεδίαν, ἣ ὁποῖα δὲν ἔχει καμμίαν συγγένειαν πρὸς τὰ πράγματα. Τοῦναντίον ἡ λογικὴ αὐτὴ σειρά τῶν κρίσεων πρέπει νὰ νοηθῆ ἔτσι ὡς εἶναι ἡτο μίαν ἐνέδραν διὰ τὰ πράγματα, εἰς τὴν ὁποῖαν τὰ πράγματα κατ' ἀνάγκην θὰ ἐμπέσουν. Ἄλλως, δηλαδή ἂν τὰ πράγματα δὲν ἐμπέσουν εἰς αὐτὴν τὴν ἐνέδραν, δὲν ὑπάρχει γνώσις. Τὸ σύστημα τοῦτο τῶν κρίσεων, τῶν λόγων, διὰ τῶν ὁποίων γνωρίζομεν τὴν πραγματικότητα, χαρακτηρίζεται ἀπὸ σταθερότητα, ἐνῶ ἡ πραγματικότης ἀκαταπαύστως μεταβάλλεται. Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἐπίτευγμα τῆς γνώσεως. Εἶναι ὡς εἶναι ἡ γνώσις σταματᾷ τὴν ἀκατάπαυστον μεταβολὴν τῆς πραγματικότητος, ὡς εἶναι τὸ εἶναι τῆς σκέψεως σταματᾷ τὸ γίνεσθαι τοῦ κόσμου. Εἰς τὴν μαθηματικὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ἔχομεν τὴν ὑψίστην ἔκφρασιν τοῦ σταματήματος αὐτοῦ τοῦ γίνεσθαι, διότι ἐδῶ ἔχομεν νόμους, οἱ ὁποῖοι ὅλοι ἔχουν χαρακτῆρα ποσοτικόν. Ὅλοι οἱ φυσικοὶ νόμοι καὶ ὅλαι αἱ σχέσεις τῶν φαινομένων ὁρίζονται καὶ ἐκφράζονται ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ποσότητος. Ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῆ ποσοτικῶς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γνωσθῆ. Τὴν διαδικασίαν αὐτὴν τῆς γνώσεως ὀνομάζει ὁ Πλάτων «γένεσιν εἰς οὐσίαν», ἀνάγει δὲ αὐτὴν εἰς τὸ μετρεῖν, τὴν μετρητικὴν τέχνην. Τὸ πρότυπον πάσης ἐπιστήμης εἶναι τὰ μαθηματικά, τὰ ὁποῖα τοποθετοῦν μεταξὺ τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, μεταξὺ τῶν ἀκινήτων ἐνοτήτων τοῦ εἶναι, τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου. Εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ Λόγου, ἣ ὁποῖα τίθεται καὶ ἀναπτύσσεται ριζικῶς ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἰς ὅλον τῆς τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος. Μετὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ εἶναι, τὴν ὁποῖαν ἐπεξεργάσθησαν οἱ προσωκρατικοὶ καὶ προσέφεραν ὡς μόνιμον ἀγαθὸν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἔρχεται τώρα εἰς φῶς διὰ τοῦ Πλάτωνος ἡ δευτέρα μεγάλη ἔννοια τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἰς ὅλην τὴν λαμπρότητά της καὶ θὰ προσδιορισθῆ περαιτέρω ἔσαει τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν. Ὁ Ἀριστοτέλης θὰ προσθέσῃ εἰς αὐτὴν τὴν ἰδικὴν του συμβολὴν καὶ μά-

λιστα τὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν καὶ δι' αὐτοῦ θὰ προσδώσῃ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Λόγου ἀκόμη μεγαλυτέραν αἴγλην. Δίχως αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ Λόγου δὲν ὑπάρχει φιλοσοφία οὔτε ἐπιστήμη.

Εἰς τὴν ἐπιστήμην ἡ ἔννοια τοῦ Λόγου προσλαμβάνει τὴν μορφήν τῆς ὑποθέσεως. Ἡ ἐπιστήμη στηριζομένη εἰς λογικῶς θεμελιωμένας λύσεις ἀναπτύσσει ἐν σχέσει πρὸς τὰ φαινόμενα ὀλοκλήρους σειρὰς κρίσεων, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ πρὸς ἐξήγησιν φαινόμενα. Εἰς τὴν ἀνταπόκρισιν αὐτὴν τῶν κρίσεων πρὸς τὰ φαινόμενα ἔγκειται ὅ,τι ὀνομάζομεν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν. Μόνον δὲ ὅταν ἡ βασικὴ ὑπόθεσις ἐπικυρώνεται εἰς ὕλας τὰς λογικὰς τῆς συνεπειᾶς ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ ἔτσι ἐξηγεῖ τὴν σειρὰν τῶν φαινομένων, μόνον τότε ἔχομεν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν.

Δίς, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος, οἱ δημιουργοὶ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἠναγκάσθησαν νὰ σκεφθοῦν, δηλαδὴ νὰ φιλοσοφήσουν περὶ τῆς ἐπιστήμης των, εἰς τὴν Ἀναγέννησιν καὶ εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν.

Ὁ Γαλιλαῖος καὶ ὁ Κέπλερ ἔχουν πλήρη συνείδησιν τοῦ πλατωνισμοῦ των. Τὸ ὅτι εἶναι καὶ οἱ δύο πλατωνικοὶ δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ ὅτι προχωροῦν ἐνσυνειδήτως εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς πλατωνικῆς ὑποθέσεως. Διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὰ φαινόμενα οἱ δύο αὐτοὶ ἄνδρες ἀκολουθοῦν τὴν ὁδὸν τῆς ὑποθέσεως, διότι αὕτη εἶναι τὸ μοναδικὸν τέχνασμα, τὸ ὁποῖον διαθέτει τὸ πνεῦμα διὰ νὰ ἐξουσιάσῃ λογικῶς τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα καθ' ἑαυτὰ εἶναι ἄλογα. Καὶ οἱ δημιουργοὶ τῆς σημερινῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἠναγκάσθησαν νὰ φιλοσοφήσουν περὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐπιστήμης διὰ νὰ ἀποκτήσουν σαφήνειαν διὰ τὸ ἔργον τῆς. Εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως τὸ ὁποῖον τίθεται ἐδῶ ἐκ νέου. Ποῦ ἔγκειται ἡ οὐσία τῆς γνώσεως, τοῦτο εἶναι τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν σύγχρονον ἐπιστημονικὴν ἐπανάστασιν θέτουν ὄχι μόνον οἱ φιλόσοφοι ἀλλὰ καὶ οἱ δημιουργοὶ τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ βασικὸν τοῦτο ἐρώτημα δίδεται ἀκόμη σήμερον ἀπὸ τὸν

Πλάτωνα: Ἡ γνῶσις συνίσταται εἰς τὸ νόημα τῆς κρίσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἀναφέρομεν πάντοτε ἓνα κατηγορούμενον εἰς ἓνα ὑποκείμενον. Καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐκφράζομεν κάτι διὰ τὸ γίνεσθαι τῶν φαινομένων. Ἡ κρίσις ὁμῶς βασίζεται πάντοτε εἰς τὸ ἀσφαλές τῆς ὑποθέσεως. Τὸ ἐστὶ τοῦ Λόγου, δηλαδή τὸ συνδετικὸν τῆς κρίσεως, ὅπου ἀκριβῶς ἔγκειται τὸ νόημά της, δὲν συμπίπτει ποτὲ μὲ τὸ εἶναι τῶν φαινομένων, ἐπειδὴ τὸ νόημα τῆς κρίσεως ἀνήκει πάντοτε εἰς τὸν χῶρον τοῦ νοῦ, ἐνῶ τὸ εἶναι τῶν φαινομένων κεῖται καὶ ὑπάρχει πάντοτε ἔξω τοῦ χῶρου τοῦ νοῦ. Αἱ σειραὶ τῶν φαινομένων καὶ αἱ σειραὶ τῶν κρίσεων κινουῦνται κατὰ τρόπον παράλληλον ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλην δίχως ποτὲ νὰ συμπίπτουν. Ἰκαὶ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἔχομεν γνῶσιν.

Ἡ ὑπόθεσις εἶναι ἓνα πλέγμα ἀπὸ ἀρισμένης ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι τελικῶς ἀνάγονται εἰς ἰδέας. Ὁ Πλάτων λέγει, ὅτι, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη ἀνοίγει τὸν δρόμον τῆς ἀπὸ τὴν ἀρετηρίαν τῶν ὑποθέσεων καὶ προχωρεῖ περαιτέρω πρὸς τὰ κάτω, δηλαδή πρὸς τὴν πείραν, ἡ φιλοσοφία, ἐκκινουῦσα ἀπὸ τὰς ὑποθέσεις, ἀνοίγει τὸν δρόμον τῆς πρὸς τὰ ἑπάνω, δηλαδή πρὸς τὰς ἀρχάς καὶ τὰς ἰδέας μὲ τὸν σκοπὸν νὰ φθάσῃ εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι πλέον ὑπόθεσις, δηλαδή εἰς τὸ ἀνυπόθετον, εἰς τὴν πρωταρχὴν πάσης νοήσεως καὶ οὐσίας.

Ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία, τοῦτο εἶναι τὸ τελικὸν συμπέρασμα μας, ἐργάζονται σήμερον ἀκόμη μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος. Ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ ἐξηγήσῃ ἢ νὰ σώσῃ τὸν κόσμον τῆς φύσεως, δηλαδή τὰ φαινόμενα, καὶ τοῦτο σημαίνει νὰ ἀνεύρη νόμους, τὸ ἔργον τῆς φιλοσοφίας ἀντιθέτως συνίσταται εἰς τὸ νὰ σώσῃ τὸ νόημα τῆς ζωῆς, δηλαδή νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ συγχρόνως τὸ αἶνιγμα τοῦ κόσμου νὰ τὸ παρουσιάσῃ λογικῶς — διαλεκτικῶς εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

14.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ¹

Ἐπισημασθέντος ὅτι ἡ φιλοσοφία ὡς ἐνεργὸς νοῦς καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν τῆς εἶναι διαλεκτικὴ κατανόηση, τοῦτο εἶναι γενικῶς παραδεκτό. Ἐπίσης ὅλοι ὅσοι φιλοσοφοῦν συμφωνοῦν σὲ τοῦτο, ὅτι τὸ αἰώνιο ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ εἶναι σὲ ὅλα του τὰ εἶδη. Ὁ Πλάτων, ὁ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος τοῦ εἶναι, χαρακτηρίζει τὰ φιλοσοφικὰ ἐπιτεύγματα τῶν προδρόμων του, τῶν προσωκρατικῶν, ὡς γιγαντομαχίαν περὶ τῆς οὐσίας, δηλαδή περὶ τοῦ εἶναι.

Τὸ εἶναι τῆς φύσεως ὡς ἀναγκαιότης, τὸ εἶναι τοῦ πολιτισμοῦ ὡς ἀντικειμενικὸ πνεῦμα, τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ὡς ψυχὴ καὶ ἐλευθερία, ἢ, ὅπως συνηθίζουν σήμερα νὰ λέγουν, ὡς ὑπαρξὴ, καὶ τέλος τὸ εἶναι τοῦ ἐπέκεινα, δηλαδή τὸ ὑπερβατικὸ εἶναι, ἀποτελοῦν τὰ κύρια προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Ὡς πρὸς αὐτὸ ὑπάρχει σχεδὸν πλήρης ὁμοφωνία στὴ φιλοσοφία. Οἱ μεγάλες ἀντιθέσεις καὶ ἀντιγνώμεις, οἱ δὲ ποῖες παρασύρουν τὸν ἀρχάριο νὰ πιστεύῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει στὴ φιλοσοφία ἐνότης τοῦ ἀντικειμένου, γεννιῶνται, ὅταν οἱ φιλόσοφοι ἐπιχειροῦν νὰ ἐρμηνεύσουν τὰ διάφορα εἶδη τοῦ εἶναι καὶ νὰ τὰ φέρουν σὲ σχέση συναμεταξύ των.

Ὅμως, παρὰ τὶς ἀντιθέσεις αὐτὲς καὶ ἴσως ἔνεκα ἀκριβῶς τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν, ἡ φιλοσοφία εἶναι πάντοτε ἐν

---

1. Τὸ κείμενο τοῦτο εἶναι ὁ ἐναρκτήριος λόγος τῆς «Ἑλληνικῆς Ἑβδομάδος» ποὺ ὠργάνωσε τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου ἀπὸ 21—26 Ἰουλίου τοῦ 1960. Εἰπώθηκε δὲ στὴ μεγάλη αἴθουσα τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου στὴ Γερμανικὴ γλῶσσα.

ζωῆ, καὶ ὄχι μόνον εἶναι παροῦσα σὲ κάθε ἐποχῇ, ἀλλὰ ἔχει πάντοτε μεγάλη ἐλκυστικὴ δύναμη γιὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Στὴν ἐποχῇ μας, ὅπου ὁ ἀγὼν γίνεται κυρίως γιὰ τὴν κυριαρχία τῆς γῆς, διεξάγεται οὗτος, ἀν ὄχι ἐν πνεύματι, πάντως ἐν ὀνόματι φιλοσοφικῶν θεωριῶν. Ἡ αἰτία ὡς πρὸς αὐτὸ εἶναι ὅτι ἡ φιλοσοφία καταγίνεται πάντοτε μὲ τὴν ὁλότητα τοῦ εἶναι, δηλαδή ἡ φιλοσοφία ἔχει νὰ κἀνη μὲ τὸν ἄνθρωπο ὡς πνεῦμα καὶ ὡς ἐλευθερία, μὲ τὸν κόσμον ὡς ὄλον καὶ μὲ τὸ ἐπέκεινα ὡς τὸ ἀπόλυτο, πρὸς τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ὡς μεταρυσικὸν ὄν πάντοτε καταφεύγει.

Τὸ γεγονός τοῦτο, ὅτι ἡ φιλοσοφία καταγίνεται μὲ τὴν ὁλότητα τοῦ εἶναι, συγκινεῖ κάθε ἄνθρωπο καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον ἀπόλυτο. Γι' αὐτὸ ἡ φιλοσοφικὴ γνώση εἶναι γιὰ κάθε ἄνθρωπο ἀναπόφευκτη, εὐθὺς ὡς αὐτὸς τολμήσῃ νὰ σκερθῆ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ γιὰ τὸ εἶναι, ἢ, πράγματι ποὺ εἶναι τὸ ἴδιον, νὰ δώσῃ στὴ σκέψῃ του ἄχρονο χαρακτήρα.

Εἶναι ἓνα κύριον χαρακτηριστικὸ τῆς φιλοσοφίας ὅτι πάντοτε, δηλαδή σὲ κάθε ἐποχῇ, ἀρχίζει τὸ ἔργο της ἀπὸ τὴν ἀρχή. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ φιλοσοφία θέλει καὶ πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε πρωτότυπη, δίχως μ' αὐτὸ νὰ ἀρνεῖται τὴν παράδοση καὶ τὴν ἱστορία της. Ἡ φιλοσοφία ἔχει πάντοτε ὡς ἔργο της νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν πρωτοτυπία τῆς ἐποχῆς της, δηλαδή νὰ ἐλευθερώσῃ τίς πηγές ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀναπηδοῦν τὰ πνευματικὰ καὶ συναισθηματικὰ ρεύματα, καὶ νὰ δημιουργήσῃ τίς ἔννοιες μὲ τίς ὁποῖες συλλαμβάνει κανεὶς τὴν οὐσία αὐτῶν τῶν ρευμάτων, ἢ, ὅπως λέει κάπου ὁ Νίτσε, «ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ ἀφήσῃ μέσα της τὴν ἁρμονία τοῦ κόσμου νὰ ἀκουσθῆ πάλι καὶ αὐτὴν ἀπὸ μέσα της νὰ τὴν ἐκαρτιάσῃ μὲ ἔννοιες».

Πρὶν ἀπὸ τὴν φιλοσοφία ὑπάρχει πάντοτε ἡ ζωὴ δίχως αὐτοσυνειδησία, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ δώσῃ λόγο γιὰ τὸν ἑαυτὸ της. Μὲ τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἡ φιλοσοφία βάζει τὴν ζωὴν σὲ ἔννοιες ἔρχεται πάντοτε σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ζωὴν, ἀκόμη καὶ ὅταν ἡ ζωὴ εἶναι στὸ ὕψος της, ὅπως συνέβη τοῦτο

στην εποχή του Σωκράτους. Και ο Σωκράτης ακριβώς είναι ο μεγαλύτερος μάρτυς αυτής της αντιφάσεως. «'Από τὸ ἓνα μέρος ὁ Σωκράτης», λέγει ὁ Ἐγγελοσ, «ἐπλήγωσε τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ του καὶ γιὰ τὸ πλήγωμα αὐτὸ ἐτιμωρήθηκε. 'Απὸ τ' ἄλλο μέρος ὁ Σωκράτης εἶναι ὁ ἥρωσ, ὁ ὁποῖοσ ἔχει τὸ δίκαιο μὲ τὸ μέρος του, τὸ ἀπόλυτο δίκαιο τοῦ πνεύματος, πὺ εἶναι βέβαιο γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, τῆσ συνειδήσεωσ ἡ ὁποῖα ἀποφασίζει ἀπὸ μόνη τῆσ». Μόνο τὸ ἄτομο ἀφανίσθηκε μὲ τὴν τιμωρία, ὄχι ἡ ἀρχή. Καὶ ἡ ἀρχή αὐτὴ ἦταν ἡ φιλοσοφία.

Τὶ εἶναι κατὰ βάθος ἡ φιλοσοφία, τοῦτο χαρακτηρίζεται κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο μὲ τὸ ἑλληνικό της ὄνομα. Εἶναι μία σχέση ἔρωτοσ τοῦ πνεύματοσ πρὸσ τὴ γνώση. Εἶναι ἓνα λάθοσ γιὰ τὴν ἀλήθεια, μία κίνηση τοῦ πνεύματοσ πρὸσ τὸ εἶναι, εἶναι μία φιλία μὲ τὴ γνώση καὶ μὲ τὸ εἶναι. Κατὰ τὸν ὄρισμό τοῦ Πλάτωνοσ, ἡ φιλοσοφία εἶναι ὁ ἔρωσ τοῦ θνητοῦ ὄντοσ πρὸσ τὸ ἀθάνατο εἶναι. Ὁ ἔρωσ ὅμωσ σημαίνει πάντοτε κίνηση καὶ ἔλξη, κίνηση τῆσ ψυχῆσ πρὸσ τὸ εἶναι καὶ ἔλξη τῆσ ψυχῆσ ἀπὸ τὸ εἶναι.

Γι' αὐτὸ ἡ φιλοσοφία εἶναι πάντοτε ἐν κινήσει, εἶναι πάντοτε καθ' ὁδόν, εἶναι ἓνασ αἰώνιοσ ὁδοιπόροσ, ὁ ὁποῖοσ δὲν μπορεῖ πουθενὰ νὰ μείνη γιὰ πάντα. Ὁ ἔρωσ τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή ἡ θέλησή του νὰ εὔρη τὴν ἀλήθεια, δὲν γνωρίζει κανένα ὄριο, συνεπῶσ ὁ ἔρωσ εἶναι ἡ ὑποκειμενική αἰτία γιὰ τὴν ἀτερμάτιστη πορεία τοῦ λόγου μέσα στὸν ἀνθρώπο. Αὐτὰ τὰ δύο, ὁ ἔρωσ καὶ ὁ λόγοσ, χαρακτηρίζουν τόσον τὴν οὐσία τῆσ φιλοσοφίασ ὅσο καὶ τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρώποσ, ἂν τὸν ἰδοῦμε ὡσ ἓνα ὄν, πὺ ἀναπτύσσεται καὶ κινεῖται ἀνάμεσα σὲ δυὸ ὄρια, δηλαδή ἀνάμεσα στὴ γέννησή του καὶ στὸ θάνατό του, ἐμφανίζεται ὡσ ἓνα ὄν πὺ γίνεται, ὡσ «μία γένεσισ εἰσ οὐσίαν». Ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος δίδει ἀκριβῶσ τὴν πραγματικὴ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ ὄντοσ. Τί σημαίνει ἀνθρώποσ, τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ καταλάβη κανεὶσ μόνον ἐφ' ὅσον φιλοσοφεῖ. Ἐφ' ὅσον μένει κα-

νείς ἔξω ἀπὸ τῆ φιλοσοφίας, δὲν εἶναι οὐ θέση νὰ συλλάβῃ τὸ ἀπόλυτο εἶναι τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅπως εἶναι γνωστόν, ὑπάρχουν περισσότεροι ὁρισμοὶ τῆς φιλοσοφίας, οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ εἶναι ἄλλος περισσότερο καὶ ἄλλος ὀλιγώτερον ἀτελής, ὅμως ἔχουν μέσα τους ὁ καθένας ἕναν ἀληθινὸ πυρῆνα καὶ μᾶς δείχνουν, ποῖο δρόμο πρέπει ν' ἀκολουθήσωμε γιὰ νὰ πραγματοποιήσωμε μέσα μας τὸ φιλοσοφεῖν. Ἐν ὅσῳ σκεπτόμεθα τὴ φιλοσοφία μόνον τυπικῶς, δὲν κατορθώνομε ποτὲ νὰ πραγματοποιήσωμε μέσα μας ποῖο εἶναι τὸ νόημα αὐτῶν τῶν ὁρισμῶν. Γι' αὐτὸ κάθε ὁρισμὸς τῆς φιλοσοφίας συμπίπτει μὲ τὴν υποκειμενικὴ τῆς πραγμάτωση, ἢ ὁποῖα γίνεται ἢ πηγὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐνοιῶν. Γιὰ νὰ καταλάβωμε τί εἶναι φιλοσοφία δὲν ὑπάρχει τελικῶς ἄλλος δρόμος παρὰ ν' ἀρχίσωμε νὰ φιλοσοφοῦμε. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει κανεὶς μόνον νὰ ἐπαναλάβῃ μέσα στὸ πνεῦμα του ὅ,τι ἄλλοι ἐσκέφθησαν. Ἀντιθέτως σημαίνει ὅτι πρέπει κανεὶς νὰ προσπαθήσῃ νὰ γεννήσῃ μέσα του ἄλλη μιὰ φορὰ τὰ φιλοσοφικὰ νοήματα μὲ τὸ νὰ ἐνεργήσῃ ὁ ἴδιος μέσα του φιλοσοφικῶς. Συνεπῶς ἡ φιλοσοφία ὑπάρχει κατ' οὐσίαν πάντοτε μόνον ὡς ἐνεργὸς λόγος ἢ νοῦς. Γι' αὐτὸ εἶναι δυνατόν κανεὶς νὰ κατανοήσῃ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας τῷ ὄντι μόνον ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ μπορέσῃ μόνος του νὰ φιλοσοφήσῃ. Κατὰ τὴ φιλοσοφικὴ μας παιδείαν γίνεται πάντοτε μέσα μας κάτι ἰδιαίτερο, κάτι ἀξιοθαύμαστο. Ἐρχεται κάποτε μία στιγμὴ, ποὺ πραγματοποιοῦμε μέσα μας, ὅτι ὅλα τὰ συστήματα καὶ ὅλοι οἱ ὁρισμοὶ τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀποσπασματικὰς ἐμφανίσεις τῆς ιδέας τῆς φιλοσοφίας. Τὸ αἴτημα τὸ ὁποῖον τότε μᾶς τίθεται, εἶναι νὰ προσπαθήσωμε νὰ ἀνοικοδομήσωμε μέσα μας τὴν ιδέα τῆς φιλοσοφίας, νὰ ἐνεργοποιήσωμε μέσα μας τὴ δυνάμει τῆς, δηλαδὴ νὰ ἀρχίσωμε νὰ φιλοσοφοῦμε μὲ τρόπο ἀνεξάρτητο. Αὐτὴ εἶναι ἡ στιγμὴ ποὺ ξαναγίνεται μέσα μας ἡ φιλοσοφία. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο διατηρεῖ πάντοτε ἡ φιλοσοφία τὴ νεότητά της μέσα στὴ ζωὴ.

“Ὡστε, ἂν καὶ ἡ φιλοσοφία εἶναι μία ἐπιστήμη καὶ ἀπαιτεῖ αὐστηρὴ πειθαρχία τοῦ πνεύματος, εἶναι συγχρόνως ριζικῶς διαφορετικὴ ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐπιστήμη. Τῇ φιλοσοφίᾳ δὲν εἶναι δυνατόν κανεῖς νὰ τὴν μάθῃ ὡς ἓνα ἕτοιμο σύστημα γνώσεων. Ἀντιθέτως κάθε ἄλλη ἐπιστήμη εἶναι δυνατόν νὰ παραδοθῇ ὡς ἓνα σύνολο μεθόδων καὶ γνώσεων. Κάθε νέα γενεὰ συμβάλλει ὥστε ἡ ἐπιστήμη νὰ προχωρήσῃ πάρα πέρα ἀπ’ ἐκεῖ ποῦ εἶναι. Στὴν ἐπιστήμη ὑπάρχει πρόοδος. Στὴ φιλοσοφία ἀντιθέτως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος περὶ πρόοδου. Δὲν μπορούμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι στὴ φιλοσοφία ἐπροχωρήσουμε πάρα πέρα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Κάντ. Κατέχομε βεβαίως ἓνα μεγάλο πλῆθος ειδικῶν γνώσεων, ποῦ ἔχουν καὶ φιλοσοφικὴ σημασία, δὲν ἔχομε ὅμως σήμερα μιὰ φιλοσοφικὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου. Στὴ φιλοσοφία τὸ μεταγενέστερο δὲν εἶναι κατ’ ἀνάγκην τὸ καλύτερο, ὅπως τοῦτο συμβαίνει στὴν ἐπιστήμη. Ἡ πρόοδος ἔχει τὴ θέση τῆς μόνον ἐκεῖ, ὅπου ποτὲ δὲν φθάνομε στὸ ὅλον. Στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν τέχνη, ὅπου ἔχομε πάντοτε ἓνα ὅλον ἢ ἔστω θέλομε νὰ ἔχομε, δὲν μπορούμε νὰ μιλήσωμε γιὰ πρόοδο. Τί σημασία θὰ εἶχε ἂν ὠμιλούσαμε γιὰ τὴν πρόοδο τῆς μουσικῆς ἔπειτα ἀπὸ τὸν Μπάχ; Ἔδῶ τὸ πολὺ θὰ μπορούσαμε νὰ μιλήσωμε γιὰ ἓνα ἄλλο εἶναι τῆς μουσικῆς. Ἔτσι ὁ Μότσαρτ εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸν Μπάχ.

Ἡ φιλοσοφία συνεπῶς φαίνεται, ὡς πρὸς τὴν παράδοσή της ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ, νὰ ἔχῃ τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς μεγάλης τέχνης. Ὅπως π.χ. ἡ ποίηση δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδοθῇ καὶ νὰ τὴν ἀποκτήσῃ κανεῖς μὲ τὴ μάθηση, ἀλλὰ εἶναι ἓνα δῶρο τοῦ Θεοῦ, τὰ ἔργα τῆς ὅμως ἀσκοῦν τεράστια ἐπίδραση στὶς ἐπόμενες γενεές, ἔτσι καὶ ἡ φιλοσοφία κατὰ τὴν οὐσία της δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδοθῇ, ἂν καὶ ἡ ἴδια ὄχι μόνον ἔχει μεγάλη γοητεία καὶ ἐλκυστικὴ δύναμη, ἀλλὰ ἔχει συγχρόνως καὶ ἀνυπολόγιστη παιδαγωγικὴ ἐπίδραση στὸ πνεῦμα μας. Ὅπως κάθε ἔργο τέχνης ὑπάρχει μόνο μιὰ φρορὰ καὶ εἶναι ἀνεπανάληπτο, ἔτσι καὶ κάθε φιλοσοφικὸ σύ-

στημα είναι μοναδικό και δεν μπορεί να επαναληφθῆ. Ὑπάρχει μόνο μιὰ φορά. Ἄν ὅμως ἡ φιλοσοφία δεν εἶναι δυνατόν να διδαχθῆ ὡς ἔτοιμη γνώση, τί εἶναι τότε ἐκεῖνο πού παραδίδομε στους σπουδαστὰς τῆς φιλοσοφίας; Ἀκούγεται ὡς ἓνα παράδοξον, εἶναι ὅμως ἀλήθεια, ὅτι ὁ πραγματικός φιλόσοφος δεν προσφέρει φιλοσοφία ὡς ἔτοιμη γνώση. Ἐρχεται μόνον ν' ἀφρυπνίσῃ μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ σπουδαστοῦ τὴ φιλοσοφική του διάθεση. Μοχθεῖ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸ πνεῦμα τοῦ νέου ἀνθρώπου, ὥστε νὰ μπορέσῃ ὁ ἴδιος ἀπὸ μόνος του ἐπειτα νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὰ προβλήματα πού κρύβονται μέσα στὴν ψυχὴ του.

Γὰ προβλήματα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὸ κύριο περιεχόμενο τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ εἶναι κατὰ βίβλος πάντοτε τὰ ἴδια. Ὅμως σὲ κάθε ἐποχὴ ἐμφανίζονται κάτω ἀπὸ διαφορετικούς ὄρους. Ὁ φιλόσοφος λοιπὸν ἔχει κυρίως ὡς ἔργον του νὰ συνειδητοποιήσῃ στους σπουδαστὰς του αὐτὰ τὰ προβλήματα. Οἱ ἱστορικὲς καὶ φιλοσοφικὲς γνώσεις πού προσφέρει στους σπουδαστὰς του, εἶναι βέβαια ἀναγκαῖες, ἀλλ' αὐτὲς μόνες τους δεν εἶναι φιλοσοφία. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο συναντᾷ ἡ φιλοσοφία τὴν ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ νέου ἀνθρώπου κα' ἔτσι μένει καὶ ἡ ἴδια πάντοτε νέα.

Συνεπῶς ἡ φιλοσοφία ἀνάβει πάντοτε τὴ φροτιὰ τῆς ἐκεῖ ὅπου ἓνας ὄριμος ἀνθρώπος βοηθεῖ ἓνα νέο νὰ ἀποκτήσῃ σιαφήνεια γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς.

Μὲ ἄλλα λόγια ἡ φιλοσοφία ὑπάρχει περισσότερο ὡς ἓνας δρόμος τῆς σκέψεως, τῆς αὐτοκατανοήσεως, παρὰ ὡς ἓνα ἀποτέλεσμα, περισσότερο ὡς πνεῦμα παρὰ ὡς πόρισμα. Κατὰ τὴ σπουδὴ τῆς φιλοσοφίας συμβαίνει μέσα μας κάτι περιεργό, εἶναι ὡσὼν νὰ παίζεται μέσα μας ἓνα διπλὸ παιχνίδι. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος μοχθοῦμε νὰ γνωρίσωμε τὰ ἔργα τῶν κλασσικῶν τῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι μέσα σ' αὐτὰ θὰ συναντήσωμε τὴ φιλοσοφία, ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος ὅμως καὶ ὅταν ἀκόμη προχωρήσωμε βαθύτατα μέσα σ' αὐτὰ, δεν θὰ εὔρωμε μέσα ἐκεῖ τὴ φιλοσοφία, ἐπειδὴ ἀκριβῶς φιλοσοφία

εἶναι αὐτενέργεια τοῦ πνεύματος καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε νὰ τὴν παραλάβωμε οὔτε νὰ τὴν παραδώσωμε. Ἡ γνωριμία μὲ τοὺς κλασσικοὺς τῆς φιλοσοφίας δίδει βεβαίως στὸ πνεῦμα μας πειθαρχία, ὄχι ὁμῶς καὶ πραγματικὴ φιλοσοφία. Αὕτῃ θὰ ἀναπηδήσῃ ἀπὸ τὸ πνεῦμα μας ἀκριβῶς ὅταν προσπαθοῦμε νὰ κατανοήσωμε τὰ κείμενα τῶν μεγάλων φιλοσόφων καὶ ἐπιχειρήσωμε νὰ φιλοσοφήσωμε μέσα ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῆς φιλοσοφίας. Κάθε σύστημα τῆς φιλοσοφίας ἐμφανίζεται τώρα ἐνώπιόν μας μόνον ὡς ἓνας δρόμος πρὸς τὴν φιλοσοφία. Πέραν ἀπὸ τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ τοὺς ποικίλους -ισμούς, ποὺ προκαλοῦν σύγχυσιν στὸ πνεῦμα τοῦ ἀρχαρίου, ὑπάρχει γιὰ μᾶς ἡ ἀληθινὴ ἐγνωσιὰ τῆς φιλοσοφίας, δηλαδὴ ἡ ἰδέα τῆς φιλοσοφικῆς ἀλήθειας.

Τὸ γεγονὸς ὅτι μέσα στὴν πραγματικότητα τῆς ἱστορίας τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ἀντιμάχονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, ἐπικυρώνει τὴν θέσιν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἀλήθεια εἶναι μόνον μία. Ἐγκεῖται στὴ φύσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ στὴ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἔχουν περισσότερες διαστάσεις. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα πολυδιάστατο ὄν. Ὅ,τι π.χ. ὀνομάζομε δύναμιν τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ ἰσχύει ὡς πηγὴ τοῦ ἐμπειρισμοῦ εἶναι κατὰ βάθος μία μόνον διάστασις τοῦ πνεύματος. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὴν ἐποπτεία, γιὰ τὸ συναίσθημα καὶ γιὰ τὴν διάνοιαν. Ὅλες αὐτὲς οἱ διαστάσεις τοῦ πνεύματος εὗρισκονται σὲ ἀγῶνα ἢ μία μὲ τὴν ἄλλη καὶ μέσα σ' αὐτὸν ἀμφοισβητεῖ ἢ μία στὴν ἄλλη τὸ δικαίωμα ζωῆς. Ἔτσι γεννῶνται τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπίσης μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἐξηγεῖται ὅτι ὑπάρχουν περισσότεροι δρόμοι πρὸς τὴν φιλοσοφία. Ἡ πολλότης τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐπικυρώνει συνεπῶς τὴν πολλότητα τῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ. Τὸ θετικὸν μέσα σὲ κάθε σύστημα φιλοσοφίας εἶναι ὅτι συνήθως ἐρμηνεύει τοῦτο μία μόνον διάστασις τοῦ πνεύματος, τὸ ἀρνητικὸν εἶναι ὅτι κάθε σύστημα ἀπολυτοποιεῖ τὴν διάστασιν αὐτὴν καὶ ἔτσι γίνεται δογματικόν. Ὑπάρχουν βεβαίως

ως συστήματα που είναι πολυδιάστατα και αυτά θα ήθελα να τα ονομάσω κλασσικά, όπως π.χ. το Πλατωνικό ή το Καντιανό σύστημα. Με τον χαρακτηρισμό αυτόν εννοούμε ότι τα συστήματα αυτά είναι πολύ πλησιέστερα στην ιδέα της φιλοσοφίας, από όλα τ' άλλα, που είναι μονότονα. Τόσο το Πλατωνικό όσο και το Καντιανό σύστημα μᾶς δείχνουν ότι η φιλοσοφία ἔγκειται στην αὐτενέργεια τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον μοχθεῖ γὰρ τὴν ὁλότητα τῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Ἡ αὐτενέργεια αὐτὴ τοῦ νοῦ ἐκκρᾶζεται πάντοτε σὲ ἔννοιες, τῶν ὁποίων ἡ διαλεκτικὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀλύπλευρη προβληματικὴ τοῦ νοῦ. Λίγως ἔννοιες δὲν ὑπάρχει φιλοσοφία, δηλαδή τὸ ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας, τὸ εἶναι, εἶναι προσιτὸ μόνον στὸ νοῦ. Λιανόηση καὶ φιλοσοφεῖν δίχως ἔννοιες εἶναι κάτι ἀκατανόητο. Μὲ καταστάσεις καὶ βιώματα δὲν εἶναι δυνατόν κανεὶς νὰ φιλοσοφήσῃ. Τοῦτο ἀκριβῶς σημαίνει, ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ λόγος. Θὰ ἴδωμε πᾶρα κάτω ὅτι στὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει κάτι ἄλλο, δηλαδή ὁ μῦθος.

Τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ πρῶτα πρῶτα τὸ πρόβλημα τοῦ ἴδιου τοῦ νοῦ -- καὶ ἔδω ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ μεγάλη γοητεία τῆς φιλοσοφίας, ὅτι ἡ φιλοσοφία ὡς νοῦς μεταβάλλει τὸ νοῦ σὲ πρόβλημα -- ἔπειτα τὸ πρόβλημα τῆς ἀπόλυτης ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς μοναδικότητος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως καὶ τῶν δρῶν της, τὸ πρόβλημα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἐκκρᾶζει τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὴν τραγικότητα τῆς ζωῆς του, καὶ τέλος τὸ πρόβλημα τῆς ὀρησκείας, ὅπου ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του ὄχι ὡς πλάστην ἀλλὰ ὡς πλάσμα πρὸ λαχταρᾶ νὰ ἐπιστρέψῃ στὸν πλάστη του, ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα μόνον ἡ φιλοσοφία μπορεῖ νὰ τὰ ἐξηγήσῃ. Φιλοσοφεῖν σημαίνει ἀκριβῶς τὸ νὰ καταγίνεται κανεὶς μ' αὐτὰ τὰ προβλήματα. Τὸ φιλοσοφεῖν ὁμῶς δὲν εἶναι νοητὸν δίχως ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ Πλάτων ὠνόμασε ἔρωτα. Ὁ ἔρως εἶναι ἡ λαχτήρα

για την ἀλήθεια, εἶναι ἓνα σπιρουνίσμα τῆς ψυχῆς πού τὴν θέτει ὡς τὸ βάθος της σὲ κίνηση. Εἶναι ὡσάν μία ἀνάμνηση για τὴν πανάρχαια εὐδαιμονία νὰ σπιρουνίζη τὴν ψυχὴ μας, ὅταν λαχταροῦμε τὴν ἀλήθεια, τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὸ ἀγαθό. Ἡ ψυχὴ, ἡ ὁποία μὲ τὶς αἰσθήσεις της καὶ τὶς ἰσχυρὲς συγκινήσεις της κομματιάζεται μέσα στὴν ἀκολουθία τοῦ χρόνου, λαχταρᾷ τὴν ἐνότητά της ἢ, ὅπως ὁ Πλάτων ἐκφράζεται μὲ τρόπο μυθικό, ἦταν ἄλλοτε ἀδιάβρωτη, ὁλόκληρη καὶ ἀδίχαστη ἀπὸ τὸ χρόνο. Τότε ἡ ψυχὴ ἐθεάσθηκε τὴν αἰωνιότητά της μαζί μὲ τὶς αἰώνιες μορφές τοῦ εἶναι, τὶς ιδέες. Αὐτὴ τὴν αἰωνιότητα καὶ συγχρόνως τὴν ὁλότητα τοῦ εἶναι της λαχταρᾷ τὰρᾶ τῆς ψυχῆς. Αὐτὴν ποθεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ ἐκ νέου μέσα ἀπὸ τὴν ὁλόθερμη τέφρα τοῦ χρόνου. Ἡ ἀνησυχία ἢ, ὅπως σήμερα λέγουν, ἡ μέριμνα τῆς ψυχῆς ἔρχεται ἀπ' αὐτὸ τὸ σκόρπισμά της μέσα στὶς αἰσθήσεις καὶ τὴ χρονικότητα. Ἡ τάση τῆς ψυχῆς νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν ἑαυτὸ της ἢ νὰ θέσῃ τὸν ἑαυτὸ της ὡς ὑπαρξία, δηλαδή νὰ πάψῃ νὰ εἶναι διχασμένη καὶ νὰ γίνῃ ἐνιαία, νὰ ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τὴν περιφέρεια στὸ κέντρο της, τοῦτο εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὸ φιλοσοφεῖν. Ἡ ψυχὴ, ἡ ὁποία, πρὶν ἀρχίσῃ νὰ φιλοσοφῇ, εἶναι μὲ τὶς αἰσθήσεις της χυμένη μέσα στὸ ρεῦμα τοῦ χρόνου, ἀρχίζει τώρα, πού ξανακερδίζει τὴν ἐνότητά της μὲ τὴ φιλοσοφία, νὰ κατανοῇ τὸ εἶναι της καὶ συγχρόνως νὰ καταγίνεται μὲ τὸ μεταρυσικὸ νόημα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου. Εἶναι ὁ ἀληθινὸς ἔρως ἐκεῖνος πού φέρνει τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὴ χρονικότητα πίσω πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ἀπὸ τὴν πολλότητα στὴν ἐνότητα, δηλαδή τὴν ἀποτραβάει ἀπὸ τὴν πνευματικὴ της φτώχεια καὶ ἀβεβαιότητα καὶ τὴν ὁδηγεῖ μέσα στὸν πνευματικὸ πλοῦτο καὶ στὴ γνώση.

Γιὰ νὰ φθάσῃ ὁμως κανεὶς ν' ἀγαπήσῃ τὴ φιλοσοφία τὴν ἴδια προϋποτίθεται ὅτι εἶναι σὲ θέση νὰ καταγίνῃ μὲ τὸν καθαρὸ λόγο, νὰ κατανοήσῃ τὶς μεγάλες ὡς πρὸς τὸ νόημά τους σχέσεις τῆς ζωῆς καὶ συγχρόνως νὰ τὶς ἀξιολογήσῃ ὡς πρὸς τὴν ἀντικειμενικότητά τους. Ὁ καθαρὸς λόγος εἶναι τὸ

μοναδικὸ ὄργανο γιὰ νὰ φιλοσοφήσῃ κανεὶς, γιατί μόνον αὐτὸς μπορεῖ νὰ κρατηθῆ ἐλεύθερος ἀπὸ τὸ πάθος καὶ ἀπὸ ὅλες τὶς συγκινήσεις ποὺ δεσμεύουν τὸν ἄνθρωπο στὴν ἐξωτερικὴ καὶ χρονικὴ γοητεία τῆς ζωῆς. Ὅμως, ἂν καὶ οἱ συναίσθηματικές καὶ αἰσθησιακὲς δυνάμεις τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι ἱκανὲς νὰ γίνουν ὄργανο γιὰ νὰ φιλοσοφήσῃ κανεὶς, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ φιλοσοφία τὶς ἀποκλείει ἀπὸ τὸ χῶρο της. Ἀντιθέτως οἱ δυνάμεις αὐτὲς τῆς ψυχῆς, καθὼς καὶ ἡ δύναμη τῆς φαντασίας, συμβάλλουν γιὰ νὰ κερδηθῆ ἡ φιλοσοφικὴ ἀλήθεια, ἡ ὁποία περιέχει τὸ νόημα ὅλης τῆς ζωῆς. Γι' αὐτὸ ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ προσπαθοῦν νὰ κρατήσουν μακριὰ ἀπὸ τὴν φιλοσοφία τὴ δύναμη τῆς φαντασίας καὶ τὸ συναίσθημα, δὲν καταλαβαίνουν ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ἀτομικότης ἔχει μέσα της ἕναν ἐξωλογικὸ πυρῆνα, ὁ ὁποῖος ἀνάβει μὲ τὴν πυροδοτικὴ ἐκείνη δύναμη ποὺ ὁ Πλάτων ἀνόμασε ἔρωτα. Λίχως αὐτὴν τὴν ἐξωλογικὴ ὀρμητικὴ δύναμη δὲν ὑπάρχει οὔτε φιλοσοφία οὔτε ζωή, ἡ ὁποία νὰ λαχταρᾷ τὴ μορφή. Ἐξ ἄλλου ἐκεῖνοι ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἀποκλείσουν τὸ λόγο ἀπὸ τὴν φιλοσοφία καὶ νὰ τὸν ἀντικαταστήσουν μὲ τὸ συναίσθημα, πράγμα ποὺ συμβαίνει σήμερον σὲ μερικὲς τάσεις, συγχέουν τὴν φιλοσοφία μὲ τὴν ὀρησκεία. Μόνον ὁ καθαρὸς λόγος εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπιστρέψῃ στὸν ἑαυτὸ του, δηλαδή νὰ χωρισθῆ ἀπὸ ὅλες τὶς ἐξωτερικὲς καὶ ἐσωτερικὲς καταστάσεις καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα. Αὐτὴ ἡ ἐπιστροφή καὶ ἀνάκληση τοῦ πνεύματος στὸν ἑαυτὸ του, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ κάθε αὐτοσυνειδησίας, εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τῆς φιλοσοφικῆς παιδείας καὶ συγχρόνως ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ὄχι τόσο ὡς ἱστορίας ὅσο ὡς φιλοσοφίας. Τὸ μεγάλο παράδειγμα ὡς πρὸς αὐτὸ εἶναι ὁ Ἐγελος. Αὐτὸς ἀνακάλυψε μέσα στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τὴν φιλοσοφία, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος εἶχε δική του φιλοσοφία.

Οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι ἀποτελοῦν τὸ κλασσικὸ παράδειγμα γι' αὐτὴν τὴν ἐπιστροφή τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν ἑαυτὸ του.

τό του, γι' αὐτὸν τὸν ἀποχωρισμὸ τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὰ πράγματα. Συγχρόνως οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἡ ἰδεώδης παλαίστρα, ὅπου ἄνθρωποι, κινούμενοι ἀπὸ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν φιλοσοφία, ζητοῦν τὴν ἀλήθεια καὶ ἀνοίγουν προβλήματα ποὺ ἀφοροῦν στὸ νόημα τῆς ζωῆς.

“Ὅμως στὴ φιλοσοφία, ἂν καὶ εἶναι γνώση τοῦ καθαροῦ νοῦ καὶ ἐπιδιώκει νὰ συλλάβῃ τὸ εἶναι μὲ τρόπο λογικό, ὑπάρχουν προβλήματα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, καὶ μάλιστα ὀλωσδιόλου ἐσωτερικά, τὰ ὁποῖα ὁ καθαρὸς λόγος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὰ ἀποσαρηνίσῃ τελειωτικῶς, ὅπως π.χ. τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς, τοῦ ἔρωτος, τοῦ θανάτου καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ. Γιὰ τὰ προβλήματα αὐτὰ ἡ φιλοσοφία μᾶς ἀνοίγει μόνον μιὰ μυθικὴ εἴσοδο. Τὸ σαγηνευτικὸ στοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, ἂν παραβλέψωμε τὴ γοητεία τῆς διαλεκτικῆς, εἶναι ὁ μῦθος. Αὐτὸς γεννιέται τὴ στιγμή ποὺ ὁ νοῦς κατανοεῖ ὅτι ὠρισμένα προβλήματα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθοῦν λογικῶς. Εἶναι ἐδῶ ὡσὰν ὁ λόγος νὰ παραδίδῃ τὸ ἔργο τῆς φιλοσοφίας στὰ χέρια τοῦ μύθου, γιὰ νὰ τὸ ἀποτελειώσῃ αὐτός. Πράγματι δὲν ὑπάρχει μεγάλη φιλοσοφία δίχως μῦθο καὶ ὁ πλατωνικὸς μῦθος εἶναι ὁ γνήσιος φιλοσοφικὸς μῦθος, γιατί μόνον αὐτός, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, εἶναι εἰκῶς μῦθος, δηλαδή ταιριαστὸς στὸ λόγο. Αὐτὸς ὁ μῦθος ἀποτελεῖ ἓνα νέο ἐκφραστικὸ ὄργανο τῆς φιλοσοφίας γιὰ νὰ παρουσιάσῃ προβλήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι λογικῶς ἀνέκφραστα. Ἐνῶ ὅμως ὁ μῦθος ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἔχει φιλοσοφικὴ σημασία, περιέχει νόημα, ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος δὲν εἶναι γνώση, ἀλλὰ μόνον εἰκονικὴ καὶ συμβολικὴ παράσταση ὠρισμένων ἀπολύτων προβλημάτων τῆς ζωῆς. Ὁ μῦθος εἶναι μεταφυσικὴ ποίηση.

“Ὅπως ὁ λόγος, ὁ νοῦς κινεῖται μὲ τὶς κρίσεις του ἀπὸ τὸ ἓνα σημεῖο ὡς τὸ ἄλλο σύμφωνα μὲ τοὺς ἐσωτερικοὺς του νόμους καὶ τὶς λειτουργικὲς του ἀρχές καὶ ὡς ἓνας ὀπλίτης ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ γνώση, ἔτσι ἀκριβῶς κινεῖται καὶ ὁ μῦθος ἀπὸ τὸν ἓνα διάλογο στὸν ἄλλο καὶ ὠριμά-

ζει ὡς διάφανη μορφή και ἀπὸ μέσα της βλέπουμε νὰ ἀναδύεται τὸ συμβολιζόμενο πρόβλημα σὲ ὅλη τὴν πολύχρομη ἐμφάνισή του.

Ἡ μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τοῦ φιλοσοφικοῦ και τοῦ θρησκευτικοῦ μύθου εἶναι ὅτι ὁ πρῶτος κινεῖται και μεταβάλλεται συνεχῶς, ἐνῶ ὁ δεύτερος εἶναι ἀμετάβλητος και δογματικός. Γι' αὐτὸ ὑπάρχουν περισσότεροι πλατωνικοὶ μῦθοι γιὰ τὸ ἴδιο πρόβλημα, π.χ. γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ἔρωτος, και μέσα τους μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε μιὰ ἐμβάθυνση και μιὰ ὀρμίανση τοῦ μύθου γενικῶς, πρῶγμα ποὺ εὐρίσκεται σὲ σχέση ἀμοιβαία με τὴν ὀρμίανση τοῦ λόγου. Ὁ πλατωνικός, ὅπως και κάθε γνήσιος φιλοσοφικός μῦθος, εἶναι μιὰ φιλοσοφική ποίηση, ἕνα θαυμαστὸ και ἀδυστηρὰ πειθαρχημένο παιχνίδι με τὸ λογικῶς ἀπρόσιτο. Τὸ διάφανο αὐτὸ εἶναι τοῦ μύθου δὲν εἶναι ἕνα δημιούργημα τῆς ἀπλῆς φαντασίας, ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ εἶναι, ὅπου ἔχει τὰ ὄριά της ἢ διαλεκτική. Γι' αὐτὸ ὁ φιλοσοφικός μῦθος ἀναδύεται ὡς μετα-διαλεκτικὸς καρπός, ὡς ὀλόφωτο σημεῖο τῆς φιλοσοφίας. Ὁ φιλόσοφος, ὁ ἄνθρωπος τοῦ καθαροῦ λόγου, τὴ στιγμὴ αὐτὴ γίνεται φιλόμυθος, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Παρὰ τοῦτο όμως και παρὰ τὴν ἱκανοποίηση, ποὺ φέρνει ὁ φιλοσοφικός μῦθος στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅ,τι προσφέρει δὲν εἶναι ἀλήθεια. Εἶναι μιὰ εἰκόνα, ἢ ὁποῖα, παρὰ τὴ σταθερὴ της μορφή, ἐξαφανίζεται, εὐθὺς ὡς ἡ ὀπλίτης, ποὺ ὀνομάζεται λόγος, ἀρχίζει πάλι τὸ ἔργο του ποὺ πρὸς στιγμὴν μόνον τὸ παρήτησε γιὰ νὰ χαρῆται στὴν ψυχὴ μιὰ σύντομη στιγμὴ ἠρεμίας. Ἐξ ἄλλου ὁ φιλοσοφικός μῦθος βοηθεῖ τὴν ψυχὴ ν' ἀνέβῃ πρὸς τὰ πάντα και νὰ ἀπαδεσμευθῇ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἀτέλειωτης λογικῆς συνεχείας. Με τὴ σταθερότητα τῆς μορφῆς του και τὴ συμβολικὴ του σημασία ὁ μῦθος μεγαλώνει και ἐντείνει τὸν ἔρωτα τῆς ψυχῆς γιὰ τὴν ἰδέα και τὸ αἰώνιο, ἂν και ὁ ἴδιος πάλι κρατεῖ τὴν ψυχὴ σὲ ὄρια, γιατί ὡς μῦθος ἐργάζεται με τὶς ἐποπτικὰς μορφὰς τοῦ χώρου και τοῦ χρόνου.